

УДК 373.5.017.4: 331.101

З.В. Охріменко, м. Київ

САМОВИМОГЛИВОСТЬ ОСОБИСТОСТІ В РАННІЙ ЮНОСТІ: СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ

Розглянуто сутність поняття самовимогливість та процес її становлення, розкрито взаємозв'язок поняття з зовнішніми вимогами та аналізується процес інтеріорієзації зовнішніх вимог у внутрішні потреби особистості.

Ключові слова: вимога, вимогливість, самовимогливість.

Сучасний світ характеризується постійним зростанням вимог до людини і таке зростання виявляється, передусім, у сфері її професійної діяльності. Протириччя тут полягає в тому, що більшість молодих людей хочуть зробити гарну кар'єру, досягти професійного успіху та матеріального статку, але при цьому не вміють і не бажають працювати над собою. Звичайно, сучасна школа готує учнів до самостійного життя, успішної та ефективної трудової діяльності. Проте ускладнення змісту та засобів професійної праці людини вимагає формування у молоді тих професійно важливих якостей, які дозволять їй відповідати динамічним вимогам суспільства, продуктивно та творчо перетворювати дійсність, виступати суб'єктом формування власної особистості. До таких якостей належить і самовимогливість, яка є підґрунтям для усвідомленого професійного самовизначення особистості, сталого професійного саморозвитку та самовдосконалення в майбутньому. Саме цим і визначається соціальна значущість та практична необхідність дослідження психолого-педагогічних аспектів формування самовимогливості особистості у старшому шкільному віці.

Психолого-педагогічні засади формування вимогливості особистості до себе знайшли своє відображення в працях І. Беха, Л. Божович, А. Макаренка, С. Максименка, В. М'ясищева, Г. Неровних, П. Осипова, Л. Рувинського та ін. Окремі соціально-професійні, психологічні та педагогічні аспекти вимогливості як якості особистості, перебували в колі наукових інтересів Б. Ананьєва, О. Винославської, Г. Костюка, О. Лазурського, К. Платонова, В. Сухомлинського, М. Ярмаченка та ін.

Відзначимо, поняття «самовимогливість» до цього часу ще не обиралося в якості спеціального предмету дослідження в межах теорії та методики виховання. В працях педагогів використовується, переважно, термін «вимогливість до себе», яке розуміється вченими як результат інтеріоризації зростаючої особистістю зовнішніх вимог суспільства та як необхідна умова процесу самовиховання. В психології така характеристика активності особистості розглядається як обов'язкова складова розвитку її самосвідомості. Узагальнення різних підходів до вивчення цього поняття потребує дослідження його генезису.

Термін «самовимогливість» є похідним від поняття вимога, яке тлумачиться в словнику української мови як побажання, прохання, висловлені так, що не припускають заперечень, а також в значенні норми, правил, потреб та запитів. Вимогливий — це той, хто має великі потреби, запити, не задовольняється будь чим. За К. Платоновим будь-який процес формування є процесом *взаємодії* між тим хто формує і тим кого формують [10]. Взаємодія — прямий чи опосередкований *вплив* суб'єктів один на одного, який характеризується виникненням зв'язків і їх взаємозумовленістю [9, с. 52-53]. *Вплив* є процесом і результатом зміни індивідом поведінки іншої людини, її поглядів, переконань, намірів, установок, уявлень, інтересів, оцінок, тощо в результаті пред'явлення об'єкту впливу своїх домагань і вимог [9, с. 74].

Отже, суспільство постійно впливає на людину, створюючи певну систему вимог, за рахунок чого відбувається взаємодія та взаєморозуміння між її членами. Так, на думку С. Рубінштейна, особистість виявляється і формується у взаємодії людини із навколишнім світом, у здійснюваній нею діяльності та поведінки. При цьому формування психіки індивіда, на думку К. Платонова, відбувається як процес її зміни і розвитку внаслідок зовнішнього впливу на неї. Такий вплив, експериментально доводиться в працях Л. Божович, фокусується у вимогах, пред'явлених життям до дитини на новому етапі її розвитку, що й обумовлює подальше формування її психіки [2].

Оточуюча дійсність разом з вимогами до людини, стверджує В. М'ясищев, надає їй певних можливостей. Боротьба та єдність протилежностей тут полягає в тому, що життя створює мінливі умови (суспільні вимоги та можливості), які перетина-

ються зі сформованими у людини потребами та її внутрішніми можливостями. Це протиріччя спонукає її до оволодіння нового та переробки самої себе, внаслідок чого виникають нові потреби і нові внутрішні можливості [7].

Відповідно того наскільки людина пристосовується до вимог суспільства О. Лазурський розробив класифікацію рівнів особистості. Так, на нижньому рівні психічного розвитку вплив зовнішнього середовища і зовнішніх обставин є переважаючим, тому середовище пристосовує психіку людини до своїх запитів і вимог. На цьому рівні, зазвичай, не має цілісного і закінченого світогляду. За середнього рівня психічного розвитку є значно більшою здатність індивіда пристосуватись до вимог зовнішнього середовища, знайти в ньому своє місце і використати для своїх цілей. При цьому світогляд рідко включає в себе які-небудь оригінальні риси. Він, зазвичай, буває цілком запозиченим. Вищий рівень характеризується не лише пристосуванням до вимог середовища, а й видозміною і переробкою його відповідно до власних прагнень і потреб. Такі люди демонструють яскраво виражений процес творчості. Світогляд набуває оригінальних, не схожих на інших рис, хоча частково і запозичених, утім самостійно перероблених, відповідно до потреб і схильностей. Критерієм морального оцінювання на будь-якому рівні, приходиться до висновку вчений, мають бути зовсім інші ознаки, а саме більше або менше прагнення до самовдосконалення [5].

У розробленій К. Платоновим динамічно-функціональній структурі особистості здібності визначають ступінь відповідності її розвитку вимогам певної діяльності, які розкриваються саме через структуру властивостей даної особистості та структуру вимог до неї з боку певного виду діяльності [10]. У працях В. М'ясищева також звертається увага на зв'язок здібностей, творчості та обдарованості з відповідністю результату діяльності суспільним вимогам. За його міркуваннями поняття здібності розкривається лише при співставленні результатів діяльності із зусиллями індивіда та відповідності їх результату суспільним вимогам, які виникають у процесі історичного розвитку діяльності. Механізм творчості він пов'язує з критичним відношенням людини до себе, що психологічно виступає вимогою нового, яку вона пред'являє до своєї діяльності. Така вимога нового органічно пов'язується

зі сприйнятливістю індивіда до умов життя та вимог оточуючого і формуючого середовища. Ці вимоги і ця вимогливість є масштабом для оцінки досягнень і умов задоволення. Характерна ознака обдарованості полягає у випередженні людиною вимог, презентованих їй безпосереднім оточенням [7].

Деякі науковці звертають увагу на зв'язок працездатності з вимогами професійної діяльності. Зокрема, Б. Ананьєв приходить до висновку, що професійна працездатність завжди має бути співвіднесена з вимогами і нормами професійної діяльності. В працях В. М'ясищева зазначається, що праця є обов'язковою і не залежить від бажання людини, а визначається суспільними вимогами. Це положення дало йому підстави стверджувати, що завдання суспільно-трудового виховання полягають у синтезі бажання і обов'язку в праці, в поєднанні необхідності та свободи праці. З цього, на його думку, випливає найважливіше завдання виховання — зробити діяльність, яка вимагається, предметом потреби [7].

Отже, вимогу можна розглядати як стихійний вплив, або як цілеспрямований метод виховання та самовиховання особистості, який може бути прямим та опосередкованим. В українському педагогічному словнику зазначається, що вимога є педагогічним впливом на свідомість вихованця з метою викликати, стимулювати чи загальмувати окремі види його діяльності.

Як метод виховання вимога була досить змістовно розглянута в теорії А. Макаренка щодо розвитку особистості в колективі. Головний принцип педагогічної діяльності А. Макаренка — якомога більше вимогливості до людини та якомога більше поваги до неї. Це поєднання вимогливості і поваги відомий педагог пояснює не різницею між ними, а їх тотожністю, адже у вимогах виявляється повага до сил і можливостей людини, а у повазі пред'являються вимоги до неї. На думку вченого-педагога свобода неможлива без дисципліни, адже саме вона визначає свободу окремої особистості у суспільстві вільних особистостей, для кожної з яких властива певна своєрідна амплітуда коливань особистих вчинків. Основою дисципліни виступає вимога, не сама вимога по собі, доводить А. Макаренко, а у сполученні з повагою. Тому моральний закон, за яким має будуватись виховання, полягає в тому, що індивід не може бути відокремле-

ний від колективу. Отже, стверджує вчений-педагог, наша чесність завжди повинна бути активною вимогою до себе та інших. При всій різноманітності вимог, єдине чого слід вимагати, так це підпорядкування колективу. Якомога швидше колектив повинен переходити до форми вільної колективної вимоги і до вимоги вільної особистості до самої себе. Організація колективу і вимог до його членів, організація цільових спрямувань людини разом з колективом — ось що має скласти зміст виховної роботи. При цьому, на його думку, цілі виховання, на базі яких має здійснюватись проектування особистості, мають враховувати замовлення суспільства, його вимоги, які не є незмінними і тому потребують високої уважності і чутливості з боку педагога [6].

Досить глибоко, як виховний вплив, вимога була розглянута Л. Божович. На її думку, цілі виховання мають бути результатом втілення вимог, які висуває до людини суспільство, в конкретні вимоги до дитини — до її інтересів, прагнень, почуттів і вчинків. Саме система таких вимог, які з одного боку виходять із загальних цілей виховання, з іншої опосередковуються віковими особливостями дитини і має стати педагогічною метою, яка визначає зміст і методи виховання дітей на кожному етапі їх розвитку [2]. На обов'язковому врахуванні вікових особливостей дитини наполягав також В. Сухомлинський, який у своїх працях звертає увагу на те, що лише сильні і розумні вимоги до поведінки і праці вихованців є допомогою у їх самовихованні.

Схожі міркування висловлює О. Леонтьєв, який великого значення у формуванні особистості надавав навчанню і вихованню. Він наголошував на життєвому, правдивому підході до виховання, тобто на такому підході до виховних і освітніх задач, що виходять з вимог до людини: якою вона має бути в житті і чим вона має бути для цього озброєна, якими мають бути її знання, мислення і почуття.

По мірі зростання дитина починає усвідомлювати вимоги суспільства, колективу, та розуміти, що її діяльність не співпадає з ними. Це спонукає її до зміни себе та своєї поведінки. Поволі відбувається перехід зовнішніх вимог у внутрішні. Детермінується такий перехід тим (В. М'ясищев), що людина формує певні способи дії, що сприяють виникненню та розвитку у неї свідомих психічних властивостей (коли соціальне із зовнішніх умов, впливів,

вимог, зразків, знань і вражень переходить у внутрішні потреби, звички, вимоги особистості до себе і оточуючих). Індивідуальне поступово, критично, не без боротьби реорганізується соціальним і стає соціальним, не втрачаючи індивідуальності, але набуваючи нового соціалізованого характеру. Однією з сторін розвитку особистості, переконує вчений, є нарощування й збагачення системи її можливостей і потреб (вимог до життя) [7].

Інтеріоризуючись, вимоги починають виступати як рушійна сила процесу самовиховання. На думку І. Бега, спершу одна людина обґрунтовує необхідність певних вимог, а інша виконує їх, а потім людина сама наказує собі і сама виконує [1]. У працях Л. Рувинського формування програми самовиховання здійснюється за рахунок переходу зовнішніх вимог до людини у внутрішні вимоги до своєї діяльності. Цей процес відбувається завдяки установленню людиною невідповідності між вимогами до неї і її поведінкою, яка вироблена на основі самозобов'язань виконати намічену програму по самовихованню. Самозобов'язання спочатку мають характер обіцянки здійснити окремі вчинки з метою самовдосконалення своєї особистості. Згодом, по мірі зростання рівня усвідомлення необхідності самовиховання, розуміння що окремих вчинків недостатньо, людина починає виробляти правила самовиховання, основні лінії власної поведінки.

Отже, в процесі онтогенетичного розвитку особистості поступово із зростанням до неї вимог відбувається становлення вимогливості до себе та усвідомлення власних потреб, вироблення власних вимог до себе та своєї діяльності й поведінки, які лежать в основі самовимогливості.

На думку С. Максименка, на високому рівні розвитку людина починає здійснювати самовиховання і саморегулювання становлення свого характеру. Сформовані в процесі виховання потреби, ідеали й установки стають підґрунтям її вимог як до зовнішніх умов життя, так і до самої себе. Вона починає влаштовувати своє життя і виховувати себе, керуючись при цьому як власними, так і суспільними цінностями [3].

Таким чином, процес самовиховання неможливий без достатнього рівня розвитку самовимогливості. В процесі становлення особистості вимогливість входить в структуру самосвідомості і разом з самостійністю, сформованими ідеалами, прагненням

стати краще, самопізнанням є ознакою процесу самовиховання (П. Осипов). Образ самого себе або ідеальний образ виявляється в поведінці у вигляді вимог, пред'явлених особистістю до самої себе (Р. Мейлі).

Розглядаючи регуляцію діяльності на прикладі процесу розуміння Г. Костюк уважав, що в ній мають відобразитися такі риси особистості, як самостійність, критичність, наполегливість, сміливість, віра у свої сили та вимогливість до свого розуміння [4].

Сучасні дослідники також звертають увагу на тісний зв'язок самовимогливості з самоконтролем та відповідальністю, підкреслюючи, що самоконтроль та самовимогливість пов'язані між собою мірою розвитку почуття відповідальності (М. Ярмаченко).

Про такий зв'язок наголошується і в працях С. Максименка, який стверджує, що такі риси характеру як вимогливість до себе, скромність, почуття власної гідності та відповідальність свідчать про високий рівень розвитку самосвідомості особистості [3]. Вимогливість до себе (П. Мясойд) відноситься до властивостей характеру і корелює з дисциплінованістю, скромністю, організованістю, правдивістю, відповідальністю, зосередженістю та принциповістю. Самовимогливість (О. Винославська) є структурним компонентом самосвідомості, який разом з самодисципліною, самонаказом, самоконтролем та саморегуляцією, характеризує вольову діяльність людини.

Ряд науковців також розглядають вимогливість у контексті вольової поведінки особистості. Зокрема С. Поліщук стверджує, що здатність до вольової поведінки у дитини спочатку формується в процесі виконання вимог дорослих, а потім дитина починає виконувати власні вимоги до самої себе, долаючи негативні імпульси. Навички вольової поведінки, на його думку, можуть розвиватися лише при певному рівні самостійності, а вольова регуляція є останньою стадією в оволодінні людиною власними процесами.

Вольові процеси, згідно розробленого І. Бехом особистісно-зорієнтованого підходу у вихованні зростаючої особистості, детермінуються загальноприйнятими суспільними нормами. Воля є визначальною у подоланні пасивності суб'єкта і розвитку в нього власне активності. Слабкий розвиток волі робить людину не тільки нерішучою, нездатною цілеспрямовано приймати рі-

шення і реалізувати їх, а й обмежує її можливість в саморегуляції. Тому, на його думку, дитина має навчитися самоопануванню. Він також звертає увагу на те, що найголовнішим є перетворення соціальних і, насамперед, моральних вимог на певні мотиви, якості особистості, що визначають її вчинки. [1].

У дисертаційному дослідженні Г. Неровних вимогливість до себе також розглядається як моральна якість, що формується в процесі накладання особистістю на себе суспільних вимог і норм моралі, які в силу їх усвідомленості і значущості постають спочатку як потреби, а згодом як способи поведінки. Вимогливість до себе може розглядатися, приходиться до висновку вчена, як усвідомлена, планомірно організована діяльність. Вона стверджує, що вимогливість визначає певний етап психічного розвитку, такий рівень самосвідомості при якому особистість здатна критично віднестися до себе, пережити потреби високого ряду і протиставити більш досконалий спосіб діяльності, поведінки. Предметний зміст вимогливості до себе є своєрідним діалектичним поєднанням загального, особливого та індивідуального [8].

Отже, враховуючи проведений нами аналіз досліджень згаданої проблеми дає підстави для висновку, що вимога перетворюється із зовнішньої, об'єктивно заданої в суспільстві, на внутрішню потребу особистості завдяки проходженню процесів інтеріоризації. В такий спосіб вимога набуває форми вимогливості до себе. Поступово в онтогенезі, стаючи частиною самосвідомості, вимогливість перетворюється на самовимогливість, вбираючи в себе спочатку сформовані в процесі виховання, а потім вироблені самостійно ставлення до оточуючої дійсності та до самого себе. Самовимогливість є необхідною умовою самовдосконалення та самоствердження людини і постає як утворення функціонального характеру, інтелектуальні, емоційно-вольові та мотиваційні складові якого дають людині можливість діяти під впливом внутрішніх поглядів, потреб та переконань.

Література:

1. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник/І. Д. Бех. — К.: Либідь, 2008. — С. 489-499.
2. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте/Л. И. Божович. — М.: Просвещение, 1968. — 464 с.

3. Загальна психологія: підручник для студентів вищ. навч. закладів/Під заг. ред. С.Д. Максименка. — К.: Форум, 2000. — 528 с.
4. Костюк Г.С. Избранные психологические труды/Г.С. Костюк. — М.: Педагогика, 1988. — 304 с.
5. Лазурский А.Ф. Избранные труды по психологии/[А.Ф. Лазурский; под. ред. Ю.Н. Олейник]. — М.: Наука, 1997. — 446 с.
6. Макаренко А.С. Коллектив и воспитание личности/А.С. Макаренко. — М.: Педагогика, 1979. — 336 с.
7. Мясичев В.Н. Психология отношений: избранные психологические труды/[В.Н. Мясичев; под. ред. А.А. Бодалева]. — М.: Ин-т практической психологии НПО МОДЕК, 1995. — 356 с.
8. Неровных Г.М. Воспитание требовательности к себе старшего подростка в процессе обучения: автореф. дис. на здобуття наук., ступеня канд. пед. наук/Г.М. Неровных. — Иркутск, 1976. — 19 с.
9. Педагогічна енциклопедія [автор упорядник О.М. Степанов]. — К.: Академвидав, 2006. — 424 с.
10. Платонов К.К. О системе психологии/К.К. Платонов. — М.: Мысль, 1972. — 216 с.

Рассмотрено сущность понятия само требовательность и процесс ее становления, раскрыта взаимосвязь понятия с внешними требованиями и анализируется процесс интериоризации внешних требований во внутренние потребности личности.

Ключевые слова: требование, требовательность, само требовательность.

In article the essence of concept self-insistence and process of its formation is considered, the interrelation of concept with external requirements is opened and process of transition of external requirements in internal requirements of the person is analyzed.

Keywords: requirement, insistence, self-insistence.